

ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МИСЛЕННІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ – ЛІРИКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 19.

УДК 821.161. 2-1(19) Леся Українка

Голомб Л. Духовно-ціннісні орієнтації в художньому мисленні Лесі Українки – лірика; 19 стор, кількість бібліографічних джерел – 11, мова українська.

Анотація. Аксиологічна ієрархія Лесі Українки зорієнтована на вищі духовні цінності вселюдської культури. В її основі – духовно-творче начало, яке дозволяє творчій особистості піднятися над буденним і досягнути сферу сакрального.

Ключові слова: цінності, свобода, щастя, внутрішня гармонія, творчість, опозиція буденного і сакрального.

The hierarchy of values of Lesya Ukrainka is directed to high spiritual properties of universal culture. There is a spiritual and creative origin in its basis, which allows a creative personality to rise above a daily occurrence and comprehend the sphere of sacramental.

Key words: values, freedom, happiness, inner harmony, creative work, opposition of a daily occurrence and the sacramental.

Поетична аксіосфера Лесі Українки, детермінована напрямком її творчої думки, відзначається широтою і багатогранністю. В центрі її – людська індивідуальність як суб'єкт ціннісних орієнтацій. Літературна епоха кінця XIX – початку XX ст., позначена поглибленим інтересом до внутрішнього світу людини, незмірно розширює простір особистісного вияву творця духовних цінностей. Аксиологічна ієрархія Лесі Українки, зорієнтована на вищі цінності вселюдської культури, поетично конкретизується в діалектиці її напруженого внутрішнього життя. Творчість письменниці як єдина художня система містить своєрідну парадигму ідеального, втілює неоромантичну концепцію митця. У ній можна вловити неповторне, інтимно-особистісне осмислення тріади «доля – муза – слава», всі константи якої авторка послідовно підпорядковує своєму цілісному світовідчужанню, «правді свого ідеалу».

М. Євшан слушно вбачав пафос творчості Лесі Українки в її протесті проти буденщини, невільництва, загального омертвіння й бездуховності, «за велике визволення індивідуальності» [7, 155]: «Тим протестом єсть і ціла творчість Лесі Українки, ціле те багатство та колоритність її поезії, буйність психики та усі ті мрії, що укладаються під подихом поезії у барвисту веселку» [7, 159].

Протест проти буденщини підкреслює у творчості Лесі Українки і Д. Донцов, на думку якого поетеса «перша поставила над зрівноваженою красою мрій і терпіння – красу духовного пориву, красу змагання людської душі, що, прикута до землі, пнеється до неба...» [5, 171]. Продовжуючи спостереження Д. Донцова, М. Драй-Хмара наголошував на «сильній вольовій стихії Лесі Українки»: «Не раціоналізм, не утопізм є властивістю Лесі Українки, а волюнтаризм. Нестриманий потяг, рух, те, що тепер у літературі звуть динамізмом, характеризує поезію Лесі Українки» [6, 105]. Водночас М. Драй-Хмара підкреслював цільність, нероздвоєність натури письменниці. «Таку монолітну постать ледве чи й знайдеш в нашому письменстві, – писав критик. – Були в неї хитання, сумніви, кризи, але вони

ховалися в темній глибині душі й на поверхню майже не впливали – на поверхні пишно розцвітала квітка *Saxifraga*» [6, 107].

У сучасних дослідженнях простежуємо нові підходи до розуміння духовно-ціннісних орієнтацій Лесі Українки. Так, В. Агеева, поглиблюючи загальноприйнятту думку про громадянську наснагу слова поетеси, зазначає: «Можна стверджувати, що мотив служіння народу зазнає у Лесі Українки своєрідної трансформації. Йдеться про духовне провідництво, про лицарські обов'язки вождя, який мусить не братися за плуг і молот, як звичайний ратай чи каменярь, а досягти суспільно й духовно-будівничі завдання...» [1, 55].

Сучасне українське літературознавство, в якому широко застосовуються філософські підходи, прийоми міфологізму, психоаналіз (праці Т. Гундорової, Ніли Зборовської, Я. Поліщука, О. Турган, Т. Мейзерської та ін.), відкриває нові рівні прочитання творчості Лесі Українки, зокрема і в плані вивчення проблеми цінностей у художньому мисленні поетеси.

Особистісна ієрархія віталістичних цінностей природно розпочинається в Лесі Українки з поняття щастя, вдоволеності власною долею. Для суб'єкта лірики поетеси таке щастя – тільки «сон літньої ночі», мрія, що зникла з настанням дня.

*Для інших і доля, і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя, –
Хто зо сну прокинувся, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття!* [10, 78].

Поезія «Сон літньої ночі», в якій щастю в загальноприйнятому розумінні протиставляється правда життя, пізнання істини, особиста воля, підтверджує тезу Д. Донцова про те, що для Лесі Українки «мета волевого зусилля не в максимумі почуття задоволення, але в нормальному виявленні життєвої активності, життєвої енергії. Не гедоністична, лише чисто енергетична мотивація волі є підставою її світогляду» [5, 171–172].

У поезіях Лесі Українки часом проривається туга за нездобутим чи недоступним щастям («Так прожила я цілу довгу зиму...»):

*І жаль мені, і думаю я з жалю:
Та чи не так, як от тепер весну,
Я бачила кохання, й молододі,
І все, чим красен людський вік убогий?
Те все було, та тільки за вікном [10, 244].*

Нерідко з'являється і репресивне ставлення до ймовірного щастя, накладається заборона на природне бажання радощів життя. Уся гіркота та-мованого потягу до щастя проривається в навіяній природою Криму безмежно сумній Лесиній «Ім-провізації» з її рефреном «Спи, моє серце!», що виражає безсилий спротив буйнощам життя і кохання.

Моменти колишнього щастя, незабутніх хвилин пережитих радощів увійшли в спомини й осяють життєвий шлях світлом далекої, може, й згаслої вже зорі («Минаю я, було, долини, й гори...»):

*Так що ж! нехай те все давно минуло,
а серце любить, поки не заснуло,
те світло, що живе і без зорі [10, 201].*

Ідеється про ті віталістичні цінності, які увійшли в серце нетлінним надбанням, що його не можна зрадити чи занедбати.

У цьому ж плані сприймаються й образи втраченого кохання: «зруйнований храм» – усе одно «святиня», що, як і те світло далекої зорі, «довіку святинею буде» («Єврейська мелодія»).

Нове коло проблем, пов'язаних із пошуком власних ціннісних орієнтацій, Леся Українка ставить поезією «То be or not to be?», в якій виразно окреслюється опозиція буденного і небуденного, сакрального. «Скувати рало», «орати переліг і сіяти», «у пущі пробивать дорогу з сокирою в руках» – чи «злинуги орлицею високо» –

*Геть понад кручі у простор безмежний,
Вхопити з хмари ясну блискавицю,
Зірвати з зірки золотий вінець
І запалати світлом опівночі? [10, 149-150].*

Розв'язку дилеми дає спонтанний порив душі митця услід музі, яка широким помахом розправила крила й знялася вгору: «О чарівнице, стій! Візьми мене з собою, лишньом разом!».

За справедливим судженням В. Агєєвої, «душевна врівноваженість, раціоналістичність, «тверезий» холодний розум, який не знає темних глибин, не має досвіду чи страху безуму, божевілля, – це у Лесі Українки нетворче начало» [1, 142]. У названій поезії бачимо відображення процесу сублимації душевної енергії поетеси у творчий порив, у простір свободи, який не знає поміркованості, заборон чи обов'язків, тихої розміреної праці на «вузькій борозні» в гурті людей.

Цей шлях здобуття внутрішньої свободи був далеко не простим. Його можна порівняти з обрядом ініціації, окремі болісні моменти якого простежуємо в поезіях «О знаю я, багато ще прочить...», «Не дорікати слово я дала...» та «Я знала те, що будуть сльози, мука...». Це шлях відмови від ілюзій та здобуття тієї мужності, яка навчить дивитися на світ у його неприкрашеній оголеній

правді. Душа мусить підготувати себе до того, щоб перейти в нову якість:

*О, знаю я, багато ще прочить
Злих хуртовин над головою в мене,
Багато ще надій із серця облетить,
Немов од вихру листячко зелене [10, 139].*

Вражаюче безжальними є тут інтонації, пов'язані з «прозріливо-скептичним деконструюванням романтичних міфологем самозреченого кохання» [1, 45], які втілилися в метафоризовані сюрреалістичні образи:

*Не раз в душі наступить перелом,
І очі глянуть у бездонну яму,
І вгледжу я в кохання над чолом
Строкату шапку блазня або пляму [10, 139].*

«Прокляті дні», примара смерті, очікування «страшних ночей» є тими злими силами, у протистоянні яким народжується образ вогню, що на ньому гартується залізо:

*Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась [10, 140].*

Образи вогню в душі, криці, меча набувають у творчості Лесі Українки полісемантичного звучання, розширюються до семантики слова-зброї («Слово, чому ти не твердая криця...»), проте імпульсом до їх появи було передусім прагнення загартувати душу, піднятися в творчості над особистими незгодами, здобути нові життєві цінності.

Глибоко інтимна поезія «Не дорікати слово я дала...» додає до образу гартованого на вогні серця нові образи-символи: тернової гілочки, яку героїня без жаху вплітає в свій вінок, та сяючої сріблом зброї. «Нова людина», що загартувалася «на тім вогні», здобула здатність пройти через іще одне випробування долі – у своєму прагненні переродження до іншого життя прийняти в серце «безжалісний клинок»:

*Тепер мені не жаль ні мук, ні крові,
Готова я приймать і рани, і терни
За марні мрії, за святії сни
Пречистого братерства і любові [10, 242].*

Внутрішня ініціація суб'єкта лірики Лесі Українки знаходить своє завершене відображення в поезії «Я знала те, що будуть сльози, мука...». Вона додає нові штрихи до розуміння ціннісних орієнтацій Лесі Українки. У творі відчувается готовність берегти і захищати здобуті духовні надбання, якості «нової людини». Категорія щастя зайняла належне їй місце не самоцілі, а тільки окраси життя, що приймається «як дар, як диво, як нежданий рай, / відкритий на хвилину з ласки неба, / як легендарний з папороті цвіт» [10, 301].

На основі розгляду цього вірша Є. Маланюк визначив Лесю Українку як особливий тип митця – «класика» чи навіть «олімпійця», що бачить речі всебічно, в трьох вимірах, і тому стовично витримує удари долі. Справді, з якоюсь дивовижною «олімпійською» врівноваженістю авторка твору двічі, виділяючи й наголошуючи на її фатальному змісті, повторює фразу:

... я знала се, я знала,
мовчи, душе, спини свій стогін, серце,
так м у с и т ь бути (розрядка авторки. –
Л. Г.) [10, 301].

Леся Українка повертається в цьому трагічному вірші до образу вогню в душі. Розширюючи його символічний зміст, вона вводить у семантичне поле образу видіння блискавок, звучання грому, цвітіння таємної весни, над якими грізною марою чатує зима. Сторожке серце пильно прислухається до себе, воно прочуває й можливе згасання вогню:

якщо мене зима пройме до серця,
мою весну таємну перемаже,
мої дивниці-квіти поморозить,
то я скажу: ні, я сього не ждала!
Умри, душе, розбийсь, холодне серце,
так жити не варт! [10, 301-302].

Г.-І. Гадамер, згадуючи відомий вислів Геракліта «Усім керує якраз блискавка», вказав на особливу роль вогнених спалахів у людському серці: «Я маю на увазі, що миттєва ясність від спалаху блискавки раптово робить світ сліпуче зрозумілим. І якщо навіть усе знову зануриться в глибину пільми, ми отримаємо мить, на яку завжди орієнтуватимемося і в якій пізнаватимемо щось із життя духу. Навіть коли багато чого знову відійде у темряву, нам буде вказано шлях пошуку і дослідження, який тягнеться, наближаючись то до забуття, з одного боку, то до просвітлення – з другого» [3, 194]. Леся Українка через усе життя пронесла той вогонь, ті блискавиці, що образно втілили її уявлення про онтологічні цінності й самий сенс буття. Завдяки їм творчість поетеси й дає ті моменти просвітлення, в яких ми пізнаємо життя духу, знаходимо шлях до пізнання істини.

Немає сумніву в тому, що образи вогню в душі втілюють творче начало, яке ототожнюється письменницею зі щастям – почуттям вищого рівня, ніж буденне, непросвітлене щастя звичайної людини.

Контраст між профанними й сакральними цінностями людського життя виразно означено в поезії євангельського походження «Жертва». У «Ритмах» Леся Українка знову повертається до цього контрасту, розбудовуючи образні ряди за принципом антитези:

О, як то тяжко тим шляхом ходити,
широким, битим, курявою вкритим,
де люди всі отарою здаються,
де не ростуть ні квіти, ні терни!
Здалека вабить, мріє те верхів'я,
що так палає золотим пожаром! [10, 195].

Опозиція низин буденного та вершин сакрального образно відтворює рух душі Лесі Українки в її постійному пориванні до ідеалу. Цю особливість художнього мислення поетеси, яка передає настрої та почування в їх русі, постійних переходів, суперечностях, що нагадує «гру хвиль на морі», тонко підмітив Д. Донцов. За його спостереженням, Леся Українка «кладе натиск не на якийсь зафіксований момент, до якого досягла емоція; не на її вихідну або найвищу точку, лише на саму сою

траєкторію, яку переходить почування від хвилі зародження до його зеніту, коротко кажучи – на почування в руху. І при тім таке, яким воно є: з мінливим змістом, з вічними переходами від одного екстрему до другого» [5, 177]. Саме так, зокрема, передається динаміка чуття в «Ритмах». Образ, що виражає «зеніт» мрії, – верхів'я, на якому прагнеться поставити червону короковку, – ідейно близький до образів вогню та блискавок у серці, так само як і слизька й небезпечна дорога, що загрожує лавинами снігу, фактично є інваріантом образу зими в кількох роках пізніше написаній поезії «Я знала те, що будуть сльози, мука...». Ми бачимо ненастанний рух угору, до омріяної мети, з усіма його небезпеками, доданням перешкод, тріумфами, який по суті й передає динаміку творчого процесу:

Як порива мене палке бажання
піти туди пісками, чагарями,
послухати гірської пуці гомін,
заглянути в таємну безодню,
з потоками прудкими сперечатись,
поміж льоди дістатись самоцвітні,
збудити в горах піснею луну! [10, 195-196].

У заключній поезії «Ритмів» цей рух перебирає на себе «білява хмарка», яка постала з гучного потоку, тихо попливла глибокими ярами і «вгору подалась»:

І вийшла,
і стала на верхів'ї, і всміхнулась
до місяця, мов дівчина білява,
і заясніла, легка та прозора,
мов ясна мрія [10, 196].

Настрій акцент вірша становить ряд риторичних питань, що несуть у собі енергію творчого пориву, прагнення досконалості:

Ой гори, гори, золоті верхів'я!
Та нащо ж я до вас так пориваюсь?
Та нащо ж я люблю вас так тужливо?
Невже мені не суджено дістатись
на ваші заповітні високості? [10, 197].

А в композиційному завершенні твору знову з'являється та хмарка, що подолала простори. Тут вона розливається потоком сліз, «джерелами живої води», з яких і піднімається «на те верхів'я світляне» творча душа митця:

І, може б, дух мій, наче тая хмарка,
на високості раптом одмінився,
просвічений нагірним, чистим світлом
[10, 197].

Як бачимо, в тріаді «доля – муза – слава» в Лесі Українки центральне місце посідає муза. Вона об'єднує навколо себе цілий комплекс образних рядів, асоціацій, видінь. Із своєю Музою Леся Українка проводить довгі розмови, уточнюючи власні естетичні позиції та зіставляючи ремесло із справжнім натхненням («Зимова ніч на чужині», «Музині химери»); Муза нагороджує свою обраницю «пишними дарами», якими є «сльози – коштовні перли», «людське признание – холодний кришталь», смуток, «жало кривавий рубін». Гіркота поєднується в цих роздумах із благословен-

ням Музи за неповторну радість творчості, із вдячністю долі за дар слова: «Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе!» («Ave Regina!»).

Образні втілення поетичного дару (Муза, Фантазія, Геній) виписані в Лесі Українки з надзвичайною психологічною точністю, яка свідчить про глибоко вивірені, основані на живих емоційних переживаннях думки поетеси про творчий процес. Цікаво, що поруч із античним уособленням дару слова – Музою – постає в Лесі Українки національний геній творчості – вогнистий Перелесник, постать якого з'являється в спалахах блискавиць, цього постійного в її поезії символу животворних порухів душі («Як я люблю оці години праці...»):

*І люблю так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
І хтось немов схиляється до мене,
І промовляє чарівні слова,
І полум'ям займається від слів тих,
І блискавицею освічує думки [10, 253].*

У згаданому комплексі образів, об'єднаних постаттю Музи, на перший план виходять зорі, зоряне небо, світло зірок, яке ллється в душу. Виняткову роль цих образів у всьому розмаїтті їх споріднених значень підкреслює І. Денисюк. «Колі приглянутись пильніше до образного мислення поетеси, – твердить учений, – то ми не зможемо не зауважити тієї величезної ролі, яку відіграє в усьому його комплексі «іскра», «вогонь», «зоря». Можна з певністю, цілком достовірно твердити, що це один з провідних образів лірики поетеси, який, проте, кожного разу набирає нових, конкретних асоціацій. Найчастіше образ полум'я, іскри, процес горіння асоціюється з героїчним людським духом, з сильною постаттю, негасаючою ідеєю – і тут ціла гама найрізноманітніших асоціацій. Цікаво, що Зоря в образній системі Лесі Українки часто заступає місце Музи й уособлює, отже, творчий процес, поетичне натхнення. Таким чином, у перекладі Лесі Українки Зоря – це сама поезія, духовна творчість людини» [4, 29].

У «Зимовій ночі на чужині» обраниця Музи з упевненістю промовляє:

*В піснях наших завжди сятимуть зорі,
Вони нам лишили проміння своє [10, 164].*

Свій шлях у світ поезії і краси Леся Українка майстерно відтворила в ліричній імпровізації «Зоря поезії». Динаміка постановки творчого натхнення зображена в творі як рух знизу вгору, до неба.

Наголошуючи слово «вгору», Леся Українка показує трансценденцію творчого духу митця, який, відриваючись від буденних земних турбот, віднаходить себе у тій створеній уявою країні, «де щастя і горе однаково милі», «де усміх і сльози однаково ясні», «де сяє одвічна краса»:

*Вгору, все вгору,
В тую країну простору,
Де моя зірка зорить світлом рівним і чистим [10, 176].*

Там, у тій чарівній країні, пісня митця поснається «в яснім акорді» з мелодіями інших спі-

вців, які прийдуть пізніше. Йдеться тут про світ рідної літератури, в якому, вірить авторка, зірка її поезії не згасне, а голос увіллється у всезагальну гармонію національної культури.

Краса зоряного неба, що асоціюється в Лесі Українки з духовними скарбами, втіленими в слові, викликає в поетеси прагнення «спілкування» з мовою зірок. Поезія «Ви щасливі, пречистії зорі...» – своєрідна розмова із зоряним небом, спонукою до якої стало бажання по-своєму виразити скаргу на тугу й самотність душі, можливо, і знайти їм певне виправдання:

*Ви щасливі, високії зорі,
все на світі вам видно звисока;
якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока [10, 199].*

Поряд із прихованою скаргою на самотність звучить у вірші прагнення зміцнити твердість душі в протистоянні незгодам життя:

*Ви щасливі, холоднії зорі,
ясні, тверді, неначе з кристалу;
якби я була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю [10, 199].*

Повтор «Ви щасливі...» також несе в собі приховану болочу скаргу. Трагізм самотності письменниці в зв'язку з нерозумінням її творів сучасниками та «якоюсь здивованістю у відношенні до творчого шляху Лесі Українки, що вона його не могла весь час не відчувати», відзначав Б. Якубський [11, XXXIX]. Д. Донцов звернув увагу на особливу міць душі Лесі Українки та її віру в себе, що давали силу зносити самотність: «Її голосу не дочували за життя, і вона була в нім застрашуючо самотньою. Тою самотою, котру зносити потрапляють лише такі затяті душі, як та, що її мала вона; як люди, повні глибокої віри в своє поклонання» [5, 183].

Поезія зоряного неба прислужилася розкриттю ще одного дару Лесі Українки – її здатності інтуїтивного пізнання світу. Не можна в цьому плані не звернути увагу на поезію «Часто кажуть: ясні зорі...». За світом ясних зірок, що захоплює красою й породжує мрії, буденні душі не бачать іншого світу. Їх мрії і видіння зникають із настанням дня.

*Але єсть на світі люди
Необачні, безпорадні,
Що й при світлі сонця бачать
І хаос, і ясні зорі,
Краці зорі, ніж небесні,
І хаос, темніший пекла [10, 256].*

За світом видимого митець бачить скриту сутність речей і явищ, і ці містичні видіння Леся Українка порівнює з порізненими листочками, «Де написані поеми / Божевільного поета». У них немає логіки реального, впізнаваного, раціонального, звідси, очевидно, й дивне порівняння, в якому підкреслено фрагментарність, роз'єднаність, відсутність цілості. Мають рацію А. Паньков і Т. Мейзерська, стверджуючи, що Леся Українка володіла особливою здатністю «інтуїтивного феноменологічного пізнання – проникнення крізь товщу фе-

номенів – у саму духовну сутність речей. Звідси посилена метафоричність її творчості» [9, 26].

На думку Ю. Бойка, на Лесю Українку певним чином вплинув інтуїтивізм М. Метерлінка, хоча «це інтуїтивне бачення незримого, зв'язок з потойбічним, з містичним», уточнює дослідник, «постає з душі поетеси». В цьому контексті він згадує «позначені інтуїтивізмом, зафарблені містикою поезії», що були нав'язні смертю С. Мержинського: ««Страшна містерія смерті» принесла із собою затирання границі поміж реальною і нереальною дійсністю, і цю стертість границі поетеса активно відстоює» [2, 148].

Інтуїтивне пізнання дійсності посилювало прозорливість думки Лесі Українки, її здатність «читати» людські обличчя:

*все, що в душі вашій діється скрито,
вчу я вмить, прочитаю по них* [10, 309].

Для поетеси істинна цінність людського індивідуума полягає у високій духовності, у плеканні «душі своєї цвіту», в здатності творчо обдарованої людини «своїм життям до себе дорівнятись» («Лісова пісня»).

Проблему духовної цінності людини Леся Українка часто розв'язує шляхом осмислення колізій, що їх можна охарактеризувати як трагедії нездійсненого життя. Поетеса різко змінює самий ракурс зображення, обирає нетрадиційні ліричні ситуації. Застосування цього прийому дає змогу переосмислити усталені погляди на прекрасне і величне, утвердити нову точку зору на честь і гідність людини. Так, у ситуації на грані життя і смерті («Мрії») яскраво проступає істинна краса й велич людини: на першому плані в Лесі Українки не гордий переможець, а нескорений, хоч і прибитий до землі, воїн, беззбройна бранка, чия незламна духовна сила виявляється у сміливій відповіді напаснику: «Ти мене убити можеш, / Але жити не примусиш» [10, 160].

Етичним зразком Лесі Українки є людина, «душею завжди вільна» («Ангел помсти», «Невільничі пісні», «Мати-невільниця»). Добровільне обрання смерті заради життя викликає в неї і захоплення, і тривогу, біль непоправних утрат. Тему жертвості революційно-народницької молоді вона розробляє в трагічному ключі: «То ж сіль землі, то ж сила молода / Ішла на смерть, на згубу неминучу» («Епілог»).

Глибока любов до людини посилює емоційну насиченість поезій, у яких осмислюються основні морально-етичні категорії людського життя, проблема смерті і безсмертя. У «Дочці Ієфая», звернувшись до легендарного сюжету, вже опрацьованого в однойменному вірші М. Старицького, Леся Українка значно розширює рамки відтворення внутрішнього світу особи, збільшує напругу патріотичного почуття за рахунок психологічного малюнка настрою героїні напередодні straty. В цей тяжкий час дочка Ієфая проситься в гори, щоб востаннє окинути зором прекрасний і веселий світ, попрощатися з ним піснями. У хвилюючих, високопоетичних образах стверджується ідея цінності

людського життя. Бачити й любити природу, людей, співати пісню – незрівнянне щастя, яке з особливою повнотою відчуває той, хто втрачає його. Поетеса не згладжує, а, навпаки, загострює трагізм зображеного моменту: перед нами юна істота, сповнена мрій і бажання життя. Але саме цей трагізм передчасної загибелі молодості і краси посилює впливовість твору, відтіняючи всю велич самопожертви в ім'я вітчизни.

Інша сторона проблеми цінності людського життя розкривається в «Забутій тіні». «Безсмертна пара Данте й Беатріче» не затьмарилася в очах авторки безмовної «тіні» – дружини поета. Ще одна драма нездійсненого життя викликає в поетеси не захоплення мовчазним жіночим героїзмом, а глибокий сум:

*Так, вірна тень! А де ж її життя,
Де ж власна доля, радощі і горе?* [10, 180].

За тим, про що «історія мовчить», українська поетеса бачить самотні дні і ночі смутної італійки, бачить сльози, по яких «мов по росі перлистіт, / Пройшла в країну слави – Беатріче!». «Це протиставлення осяйної ідеальної жони Данте, вічно тріумфуючої у небесних висотах, – зазначає Ю. Бойко, – і нещасної земної, оповитої стражданням і жалюгідною мізерією прози, вражає своєю художньою несподіваністю й викриває одвічний драматизм людської долі, незалежно від того, наскільки Джемма у Л. Українки відповідає історично правдоподібній дружині Данте» [2, 158].

Цю тему поетеса розробляє і в «Жіночому портреті». Створюючи психологічний портрет своєї сучасниці, Леся Українка прагне осмислити діалектику зв'язків між категоріями свободи і залежності, щастя і творчого покликання. Зречення власної індивідуальності заради кохання – слабкість, втрата частки своєї душі. Проте портрет жінки, котра «душу продала, свій хист і розум віддала в неволю», овіяний тим же співчутливо-лагідним ставленням, що й «Забута тень». Глибинний гуманізм Лесі Українки виключав категоричність в оцінці компромісних розв'язань проблем особистого життя. Письменниця розуміла, що відмова від особистого також збіднює людину.

Оскільки для виняткової творчої особистості, психологію якої розкриває творчість Лесі Українки, буденне не могло бути сферою справжнього життєвияву, поетеса не раз торкалася теми обранництва, життєвого покликання, а, отже, й слави. У поезії «О, не кори мене, любий, за мрії про славу...» особливо виразно проступають психологічні засади творчої діяльності порівняно з «тихою, смирною» повсякденною працею. Вірш фактично продовжує ліричну медитацію «То be or not to be?», стає відповіддю на неї. Для митця «to be» (бути) означає творити. У розмові з близькою людиною не може залишатися непоміченим те, що становить внутрішню сутність, саме єство індивідуальності митця: «корона злотиста» на чолі, ця невидима відзнака, що відмежовує поета від людей юрби, цей ореол генія, який не може належати світові буденного:

*Чи ж не казав мені ти,
що злетіла корона злотиста
з мого чола з того часу, як я до роботи взялась
тихої, смирної. Зникла поезія чиста
з тої хвилини, як спільна нудьга почалась*
[10, 314].

Діяльність, корисна й потрібна для рядового трудівника, для винаяткової особистості може стати згубною:

*...І спалахнуло соромом чоло,
так, наче ганьби тавро ти на нього поклав.
Погляд блука неспокійний, шукає навколо:
Де ж він, той терен злотистий,
щоб знов ореол мені дав?* [10, 314].

Продовженням цього мотиву, ліричною відповіддю на життєво важливе для творця духовних цінностей запитання – «де ж він, той терен злотистий?..» – є датований тим самим днем 2.XI.1904 року поетичний шедевр Лесі Українки «Ой не зникли золотії терни...». Символ творчого щастямку «злотистий терен» постає тут почорнілим, а поряд із ним з'являються ще й «криваві квіти», які «не всохли... тільки помарніли». Народнопісенний паралелізм, натякаючи на щось затаєне, болюче, відтіняє водночас незнищеність самої основи життя ліричного «я» Лесі Українки: творчого дару. Митець благає сонечко позолотити його чорні терни, «нехай буде красно»:

*Загорися ти, моє серденько,
запалай пожаром.
Коли ношу криваві квіти,
Нехай же не даром!* [10, 315].

У цій же настроєвій тональності написана й поезія «Errur ti tradigo» (все-таки я тебе зраджу), в якій з усією відвертістю розв'язується дилема кохання і творчості. Вірш є ще одним «жіночим портретом», на цей раз автопортретом. Автогероєм тут постає жінка, яка зуміла не віддати в неволю «свій хист і розум», зберігаючи і в коханні власну духовну ідентичність, відданість призначенню. Гордий і величний «геній з поглядом огнистим», що своєю владою переважає все земне, велить їй іти за собою:

*Моїм устам свої слова надасть він,
одкрив всі дива, що знає сам.
Із серця глибини тоді полинуть
к широком, неозорим небесам
нестримані, одважні, вільні співи* [10, 317].

Особистісне звучання мотиву слави поєднується в ліриці Лесі Українки з темою слави нації,

здобутків її культури в світовому загальнокультурному контексті.

Створена з нагоди сторіччя виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського поезія «На столітній ювілей української літератури» (1898) – це справжній гімн Лесі Українки творчому генію Вітчизни, що подарував людству таланти не менші, ніж уквітчані лаврами митці інших народів, і не здобув усесвітньої слави тільки внаслідок національної неволі. З великим сумом поетеса говорить про долю невідомих, загублених у темряві століть митців, котрим по праву має належати безсмертя і вдячна пам'ять нащадків: «А як їх наймення? і де їх могили, / Щоб скласти хоч пізні вінці?» [10, 174]. Свідченням слави українських поетів, які «вічні співи зложили», стали не «лаври і квіти», як у вільних народів, а кайдани.

Індивідуальний талант завжди був для Лесі Українки доказом творчих сил усєї нації, хоч іноді до часу не виявлених, не зреалізованих в історичному діянні. «Оспалі тут люди, в них в'ялі серця...» – скаржиться герой Лесиною «Пророка», вважаючи свій дар передчасним, непотрібним. Але вже саме народження пророка стало провіщенням змін. Давши людству небуденну особистість, народ цим самим зробив заявку на всесвітню велич і славу:

*Мій дух промовляє мені:
«Ставай, вартувий, без вагання на чати!
Хоч люди замлілі в рідній стороні
На голос твій будуть мовчати,
Та слава про них заgrimить до зірок,
Що є з їх народу пророк»* [10, 343].

В основі ціннісних орієнтацій Лесі Українки лежить її оригінальна гуманістична концепція людини, згідно з якою кожний індивідум – це цілий окремих, неповторний світ, загигель якого є неоправною втратою для всього суспільства. Ідеал Лесі Українки – самоцінна, гармонійно розвинена людська особистість, яка сама творить свою долю в залежності від нахилів і бажань. Тріада «доля – муза – слава» розкриває серцевину художнього мислення Лесі Українки, її прагнення доглибинно пізнати світ, у творчості піднятися вище за особисті страждання, досягти вершин поетичної досконалості. У залежності від установки на творчість поетеса осмислює такі категорії людського життя, як свобода, щастя, кохання, внутрішня гармонія, вибудовуючи ідеальну модель носія вищих онтологічних цінностей.

Література

1. Агєєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. – К., 1999. – 263 с.
2. Бойко Ю. Естетичні погляди Лесі Українки та її стильові шукання // Бойко Ю. Вибрані праці. – К., 1992. – С. 110-160.
3. Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Переклад з німецької. – К., 2001. – С. 188-194.
4. Денисюк І., Міщенко Л. Дивоцвіт. (Джерела і поетика «Лісової пісні») // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці. – Львів, 2005. – Т. 1, кн. 2. – С. 5-48.
5. Донцов Д. Поетка українського рїсорджїмента (Лєся Українка) // Українське слово. Хрестоматїя української літератури та літературної критики ХХ ст. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 149-183.

6. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість // Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. – К., 2002. – С. 35-151.
7. Євшан М. Леся Українка // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К., 1998. – С. 153-159.
8. Маланюк Є. До роковин Лесі Українки (13.ІІ.1871) // Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995. – С. 74-84.
9. Паньков А., Мейзерська Т. Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми. – Одеса, 1996. – 76 с.
10. Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К., 1975. – Т. 1. – 447 с.
11. Якубський Б. Творчий шлях Лесі Українки // Українка Леся. Твори. – К.: Книгоспілка, 1927. – С. VII-LXXXIV.

Голомб Лідія Григорівна – доктор філол. наук, професор кафедри української літератури УжНУ.